

De heer M. van Dam
Staatssecretaris van Economische Zaken
Rijksdienst voor Ondernemend Nederland, Team Natuur
Postbus 19530
2500 CM Den Haag

Postadres: Postbus 6531,
6503 GA Nijmegen
Bezoekadres: Natuurplaza, Mercator III
Toernooiveld 1,
6525 ED Nijmegen
Telefoon: 024-7410500
INGrekening: NL26INGB0000203737
BIC: INGBNL2A
BTW/VAT : 98.82.492.B01
K.v.K: 40342672

www.zoogdierveniging.nl

Uw kenmerk: RVO/2017/159
Ons kenmerk: ZV 2017.03
Betreft: Zienswijze ontwerp-goedkeuringsbesluit
gedragscode natuurinclusief renoveren – bestemd voor
projecten met het NOM-keur

Datum: 4 september 2017
Behandeld door: P.J.M. Bergers
email:piet.bergers@zoogdierveniging.nl

Geachte heer Van Dam,

Onder dankzegging voor de verleende toestemming om onze pro forma zienswijze verder te onderbouwen, geeft de Zoogdierveniging (verder: ZV) hierbij haar zienswijze op uw Ontwerp-goedkeuringsbesluit 'Gedragscode Natuurinclusief renoveren - Bestemd voor projecten met het NOM-keur'.

Dankzij deze verlengde periode hebben we kennis kunnen nemen van enkele andere ingediende zienswijzen. Wij delen de bezwaren die door het Netwerk Groene Bureaus, dd 18 augustus 2017, zijn geuit tegen de gedragscode en het ontwerp-goedkeuringsbesluit. Wij verzoeken u deze bezwaren als hier herhaald en ingelast te beschouwen.

Algemeen

De Zoogdierveniging onderstreept het belang van de verduurzaming van woningen; het tegengaan van de klimaatverandering is goed voor de mens en voor (zoog-)dieren. Daarnaast ondersteunt de Zoogdierveniging de gedachte dat door overcompensatie en standaard natuurinclusief renoveren de situatie voor de gebouwbewonende soorten uiteindelijk beter wordt of gelijk blijft. Dat daarvoor een afwijkende werkmethode noodzakelijk wordt dan voorheen is toegepast vinden wij logisch. Wij onderschrijven dat het doeltreffend kan zijn om meer nadruk te leggen op het treffen van voorzieningen i.p.v. uitputtend onderzoek naar voorkomen van soorten en functies waarvoor effectief bewezen mitigatie- en compensatiemaatregelen bekend zijn.

Echter, bestaande kennislacunes ten aanzien van de ecologie van soorten en maatregelen zijn voor de Zoogdierveniging ook een vaststaand feit. Zo bestaan er voor geen enkele van de Nederlandse vleermuissoorten voor alle mogelijke functies van verblijfplaatsen bewezen effectieve alternatieve kasten. Alleen het wegnemen van deze kennislacunes maakt het mogelijk om de ontwikkeling van de (openbare) ruimte in Nederland eenvoudiger en kosteneffectiever mogelijk te maken zonder negatieve effecten op soorten. De gedragscode natuurinclusief renoveren biedt hiervoor –mits expliciet opgenomen- ook kansen.

De impact van het project Stroomversnelling op de gebouwbewonende zoogdieren is in potentie enorm. Daarom vindt de ZV dat uiterst zorgvuldig moet worden gehandeld en dat een gedragscode daarom ook goed en volledig moet worden vormgegeven.

We constateren dat de gedragscode op een aantal punten niet zorgvuldig en volledig genoeg is om te spreken van 'zorgvuldig handelen' en om effecten op de staat van instandhouding van gebouwbewonende zoogdiersoorten te voorkomen. Daarmee wordt niet voldaan de eisen zoals gesteld in art. 3.31 en 3.8, lid 5 Wet natuurbescherming (verder: Wnb) en kan de gedragscode in haar huidige vorm niet worden goedgekeurd.

De rol van de Zoogdiervereniging

De ZV is verbaasd dat zij in de gedragscode een belangrijke rol toebedeeld heeft gekregen in het kennisplatform. Oktober 2016 heeft de directeur van de ZV In genoemd kennisplatform aangegeven niet langer in staat te zijn de benodigde inspanningen te verrichten binnen de beschikbare vrije ruimte in de organisatie. Sindsdien heeft de ZV zich beperkt tot een inbreng op hoofdlijnen.

De ZV is van mening dat het verkrijgen van belangrijke inhoudelijke input die nodig is voor het welslagen van belangrijke maatschappelijke opgaven zoals ook gefaciliteerd door de gedragscode, niet op vrijwillige basis moet worden gestoeld. De gevraagde inbreng vereist dat specialistische kennis buiten de reguliere overleggen van het kennisplatform op korte termijn beschikbaar moet zijn om de gevraagde beoordelingen binnen de gestelde termijnen te kunnen doen. Deze randvoorwaarde verhoudt zich slecht tot vrijwilligheid.

De leden van de ZV die aan de totstandkoming van haar zienswijze hebben bijgedragen, zijn erkende experts op hun gebied die voor een deel ook betrokken waren bij de ontwikkeling van het vleermuisprotocol, de relevante RVO soortenstandaarden en de BIJ12 kennisdocumenten. Al deze documenten vormen de basis waarop de huidige onderzoekspraktijk rust. Ook zijn onze leden betrokken bij wetenschappelijk onderzoek en de ontwikkeling van het Netwerk Ecologische Monitoring waarmee de overheid beleidsprestaties op natuurgebied meet. In hun professionele leven hebben meerdere betrokken leden uitgebreide ervaring opgedaan met alle natuuraspecten rond nieuwbouw en renovatie.

Het is veelzeggend dat allen bereid bleken in de vakantieperiode tijd vrij te maken om de gedragscode te verbeteren.

Het grote maatschappelijke belang van het klimaatneutraal maken van onze woningvoorraad wordt unaniem onderschreven. De Staat van Instandhouding (verder: Svl) van populaties is de toetssteen waaraan wij de gedragscode afgemeten hebben. Dit afmeten kan alleen door zorgvuldig rekening te houden met de ecologische eisen van de afzonderlijke soorten. De potentieel of actueel aanwezige soorten zijn immers bepalend voor bijvoorbeeld welke mitigerende en compenserende maatregelen en monitoring relevant zijn. Zo is de gepresenteerde natuurkalender ook soortspecifiek; de maand augustus behoort voor de laatvlieger bijvoorbeeld ook tot de kraamperiode.

Aan de zienswijze van de ZV is meegewerkt door de leden Eric Jansen, Erik Korsten, Gert Hogerwerf, Glenn Lelieveld, Herman Limpens, Jan Buys, Kamiel Spoelstra, Marcel Schillemans, Niels de Zwarte, Piet Bergers en Sander Hunink.

Reikwijdte

Een gedragscode voor ruimtelijke ontwikkelingen kan onder de Wnb worden goedgekeurd indien het kleinschalige projecten betreft. Ons inziens dient nader te worden vastgelegd in de gedragscode of het goedkeuringsbesluit welke projecten onder de gedragscode Stroomversnelling vallen.

De maatregelen en soorten per functie lijsten in de gedragscode zijn gebaseerd op enkel en alleen renovatie met gebruik van een voorzetgevel. Ons inziens dient de toepassing en reikwijdte van de gedragscode hiertoe te worden beperkt.

Er wordt in uw besluit gesproken over 'vleermuizen', Stroomversnelling treft echter potentieel een deel van de Nederland voorkomende vleermuissoorten. Vleermuizen dient dus te worden gespecificeerd. Alleen door rekening te houden met de soort, kan doeltreffend gewerkt worden omdat dan rekening gehouden wordt met de functie die een gebouw voor de vleermuizen van die soort vervult.

Er worden geen grenzen aangegeven voor het type woningen of gebouwen en locatie van woningen en gebouwen. Daardoor zou de gedragscode ook toepasbaar worden voor situaties waar de maatregelen onvoldoende in voorzien.

De maatregelen in de gedragscode zijn voorzien voor spleten in gebouwen bewonende soorten (en functies). Bij aantasting van andere soorten en functies zijn de maatregelen daarom niet bewezen effectief. Dit dient daarom strikter te worden beschreven in de gedragscode.

De gedragscode wordt ook geldig verklaard voor een aantal soorten die tevens een Rode lijst status gevoelig of kwetsbaar hebben waarvoor extra aandacht dient te zijn zoals de Wnb stelt. Hieronder vallen ook soorten van Annex II van de Habitatrichtlijn waarin soorten van communair belang staan (onder andere de gebouwbewonende valse vleermuis en meervleermuis) waarvoor Nederland een inspanningsverplichting heeft om maatregelen te treffen om deze soorten juist in aantal en verspreiding te laten groeien. Echter vanwege het experimentele karakter van een aantal maatregelen is de nu voorziene extra aandacht voor juist deze soorten niet afdoende.

Uw besluit stelt onder verantwoordelijkheden dat enkel projecten onder het concept NOM-keur deze gedragscode mogen gebruiken. De werkwijze en maatregelen in de huidige gedragscode gaan uit van de huidige werkwijzen en scope van het NOM-keur. Wanneer deze echter veranderen, past de huidige gedragscode niet meer bij de dan uit te voeren werkzaamheden en geeft de gedragscode geen borging tegen negatieve effecten en overtreding Wnb. De voorgestelde aanpak in de gedragscode kan dit ondervangen, maar dan is het nodig dat het tempo waarin geleerd wordt en de geleerde lessen in de praktijk worden gebracht hoog genoeg is om negatieve effecten van niet effectieve maatregelen te compenseren.

Striktheid

De gedragscode maakt veel gebruik van zinsneden als 'zoveel mogelijk', 'kan worden toegepast', 'in redelijkheid', 'in principe' etc. Dit leidt ons inziens tot te veel ruimte voor interpretatie. U geeft in uw besluit aan dat in dergelijke gevallen de maatregelen e.d. in de gedragscode moeten worden geïnterpreteerd als de concrete minimale eisen. Hiermee geeft u aan dat de gedragscode inderdaad onvoldoende helder is en onduidelijkheid schept. Een onvoldoende heldere gedragscode kan niet worden goedgekeurd.

De ZV pleit ervoor om de SvI van lokale netwerk-populaties (dus per soort) als toetssteen voor te nemen maatregelen te hanteren. Dit is immers de achterliggende reden waarom zorgvuldig gehandeld moet worden en waartoe de gedragscode is gemaakt. Er is al een werkbare methodiek hiervoor voorhanden. De gedragscode maakt het mogelijk om gericht te leren en te ontwikkelen, waardoor deze methodiek verbeterd, versimpeld en beter bruikbaar gemaakt kan worden.

Experimentele gedragscode/ontheffingen

Meerdere malen wordt vermeld dat het hier een gedragscode betreft, gebaseerd op experimentele ontheffingen en aanpak. Echter de (onvolledige) monitoringresultaten uit deze eerdere experimentele ontheffingen geven ons inziens geen reden om de voorgestelde maatregelen voor de verschillende soorten vleermuizen en vleermuisfuncties als 'bewezen effectieve maatregelen' te kunnen beschouwen. Noch geeft de gedragscode of het monitoringsplan (bijlage F) voldoende inzicht of voor alle soorten en functies in alle situaties waarvoor de gedragscode geldig is voldoende tijdig wordt gemonitord bij voldoende projecten om tijdig lering te kunnen trekken uit de resultaten (om zo als 'bewezen effectief' te kunnen worden beschouwd) voor de overige projecten onder NOM-keur. Dit is volgens ons geen juiste grond voor een gedragscode.

De ZV kan een experimentele aanpak ondersteunen mits de meer kwetsbare soorten zoals de laatvlieger en de baardvleermuis niet getroffen worden. Om hun SvI te kunnen waarborgen is het nodig dat deze vooraf in beeld zijn. Daarnaast is het belangrijk dat het aantal woningen dat in de eerste vijf jaar aangepakt wordt, niet te groot is. Naarmate meer kennis over effecten bekend is, neemt de onzekerheid over de gevolgen van de maatregelen af. Het is ook van belang dat de evaluatie in de openbaarheid gebeurt waardoor het lerend vermogen goed ingevuld kan worden.

Omgevingscheck

In de gedragscode lijkt het alsof de omgevingscheck en de afwezigheid van soorten vrijwel uitsluitend op bestaande data uit bijvoorbeeld de NDFF en één veldbezoek kan worden gebaseerd. Dit is echter onvoldoende om de afwezigheid van soorten x functies te kunnen vaststellen. Een eenmalig veldbezoek is niet afdoende voor de verschillende vleermuissoorten om aan- dan wel afwezigheid van individuen of functies voor soorten gedurende het gehele jaar te kunnen onderzoeken dan wel vaststellen en niet in lijn met de thans vigerende onderzoeksmethodes zoals beschreven in het Vleermuisprotocol¹, kennisdocumenten van BIJ12 en de soortenstandaarden van RVO.

---

¹ Vleermuisvakberaad Netwerk Groene Bureaus, Zoogdierverseniging (2017) Vleermuisprotocol 2017, maart 2017.

Data in een database, zoals bijvoorbeeld de NDFF, kunnen alleen maar vertellen wat er wel is waargenomen, maar niet wat er niet is. Het is zeer moeilijk om alle soorten en functies uit te sluiten op basis van expert judgement. Denk bijvoorbeeld aan winter- of kraamverblijven van de laatvlieger. Er worden daarmee zeer zware eisen gesteld aan de uitvoerende van de omgevingscheck.

Verder is de beschrijving van een deskundige zoals verwoord in de gedragscode, te vrijblijvend en niet specifiek genoeg in het kader van de noodzakelijke vereisten van de gedragscode. De ZV is van mening dat zeker een vleermuisdeskundige een jarenlange ervaring met de verschillende potentieel aanwezige vleermuissoorten en functies moet hebben alvorens als zodanig te kunnen worden aangemerkt. Voor het goed kunnen uitvoeren van de benodigde onderzoeken dient een ter zake (vleermuis)deskundige, naast de ecologische kennis die is vervat in de omschrijving in de gedragscode, ook over bouwkundige kennis te beschikken.

Omdat de afwezigheid van positieve waarnemingen via bestaande data geen uitsluitel geeft over het wel of niet voorkomen van functies of soorten dient het uitgangspunt te zijn: *alle soorten en functies zijn aanwezig tenzij kan worden uitgesloten dat zij aanwezig zijn.*

Aanvullend onderzoek is noodzakelijk als er een potentie is voor de aanwezigheid van een massawinterverblijf dan wel kraamverblijf voor zeldzamere soorten. Het blijft onduidelijk welke soorten als zeldzamere soorten worden beschouwd en het is een omissie om niet ook de kwetsbare soorten op te nemen in deze (thans niet gespecificeerde) lijst.

De tabellen waarin de verschillende functies per type woning worden genoemd kunnen dienen als leidraad voor potentieel aanwezige soorten en functies, echter ontbreken hier enkele type en functie combinaties.

Uit de omgevingscheck zou ook moeten blijken of er voldoende alternatieve verblijfplaatsen in de directe omgeving beschikbaar zijn voor de beschermde soorten. Echter, deze alternatieve verblijfplaatsen kunnen al bezet zijn door dieren van een naburige kolonie van dezelfde soort of door andere soorten. Zonder die informatie kan niet gesproken worden over functionele alternatieve verblijfplaatsen. En dus ook niet of effecten uitblijven wanneer de functionaliteit van de originele verblijfplaatsen wordt aangetast. Uitgegaan moet worden dat er geen alternatieve natuurlijke verblijfplaatsen aanwezig zijn, tenzij dit uit gedegen onderzoek (bijvoorbeeld conform het vleermuisprotocol) is gebleken.

De voorbeelden van eventuele nadere onderzoeken zijn geen van toepassing zijnde of erkende onderzoeksmethodes voor de situatie waarin deze zouden worden toegepast. Er wordt bijvoorbeeld bij de massa-winterverblijven gewerkt met controleren of er binnen 200 m van het gevonden of potentiële verblijf andere (potentiële) verblijven aanwezig zijn. Dit past niet bij de schaal van het netwerk van massa-winterverblijven.

Mitigerende maatregelen

Wij wijzen er op dat de kalender per soort dient te worden geraadpleegd en dat de gebruikte kalender afwijkt van die in de kennisdocumenten van BIJ12 of de soortenstandaarden van RVO. Zelfs soortspecifieke kalenders geven de normale situatie voor die soort weer. Afwijkende weersituaties kunnen echter leiden tot verschuivingen in bijvoorbeeld de kraamperiode.

Het werken in kraamtijd of winterslaaptijd (welke laatstgenoemde ten onrechte ontbreekt als kwetsbare periode waarin niet zondermeer gewerkt kan worden!) dient altijd vermeden te worden. De gedragscode laat ons inziens te veel ruimte om alsnog in de kwetsbare perioden te werken. Niet duidelijk wordt om welke redenen de periode van werkzaamheden naar de kwetsbare perioden verschoven kunnen worden. Indien in kwetsbare periodes moet worden gewerkt, dan vergt dit meer mitigerende maatregelen. Deze analyse wordt gemaakt aan de hand van een matrix die voor de betrokken soorten ingevuld dient te worden. Kwetsbare periodes voor vleermuizen zijn gebaseerd op gedrag in combinatie met periode, bijvoorbeeld de periode waarin de vrouwtjes met jongen in hun kraamverblijf kunnen verblijven. Er kunnen echter al veel zwangere vrouwtjes in een verblijf aanwezig zijn in de weken voordat de kraamperiode functioneel start.

Het gefaseerd werken zoals thans in de gedragscode is verwoord, biedt geen garantie op het uitblijven van effecten. De keuzes die gemaakt worden met betrekking tot mitigeren en de bijkomende effecten moeten door de projectecoloog onderbouwd worden en te achterhalen zijn in het omgevingsplan. Deze fasering moet voor alle locaties uitgewerkt worden.

De mitigerende maatregelen worden altijd voorafgaand aan de renovatiewerkzaamheden genomen. Dit geldt ook voor het plaatsen van tijdelijke verblijfplaatsen. In het omgevingsplan kan worden geconcludeerd dat het in verband met de planning van de werkzaamheden (het werken in een kwetsbare periode) en de aangetroffen ecologische situatie noodzakelijk is om extra mitigerende maatregelen te nemen.

Werken in de kraam- en wintertijd van vleermuizen of de broedperiode zonder vooraf genomen mitigerende maatregelen, is altijd uitgesloten.

Mitigerende maatregelen voor huismus en gierzwaluw zijn schadelijk voor aanwezige vleermuizen en dienen daarom enkel en alleen te worden toegepast nadat zeker is gesteld dat vleermuizen of steenmarters geen schadelijke effecten ondervinden. Dit geldt ook voor de periode van werken in de winter. Het gebruik van netten of gaas dient ook afgestemd te zijn op de effecten op vleermuizen: een maasgrootte van 20 mm is te groot en levert gevaar op voor verstrikt rakende vleermuizen.

De mitigerende maatregelen voor vleermuizen zijn onvoldoende secuur uitgewerkt: het toepassen van exclusion flaps is altijd maatwerk. Om deze reden is de maatregel aangegeven als niet voldoende in het kennisdocument rosse vleermuis van BIJ12. In het kennisdocument van de ruige dwergvleermuis wordt zelfs aangegeven dat de werking onduidelijk is (en dus experimenteel). De werking van de werende maatregelen dient middels waarnemingen te worden geverifieerd ter voorkoming van doding en verwonding tijdens werkzaamheden. Dit geldt dus zowel voor situaties waarin de aanwezigheid van vleermuizen bekend is, als in situaties waarin alleen de potentie van een gebouw bekend is. Daarbij werken deze maatregelen enkel als vleermuizen niet in torpor zijn. Alternatieve

verblijven in de omgeving dienen al functioneel te zijn voordat de werende maatregelen uitgevoerd worden.

Het toepassen van het inblazen van lucht is een experimentele maatregel. Deze toepasbaar maken via een gedragscode leidt ons inziens tot te grote risico's op doding of verwonding van dieren en/of het niet verjagen en is geen zorgvuldig handelen. Deze maatregel kan derhalve niet in een gedragscode worden opgenomen.

Bij aanwezigheid (of niet kunnen uitsluiten) van winterverblijven dan wel kraamverblijven stelt de gedragscode dat 'soms' doorschuiven van werkzaamheden naar een minder kwetsbare periode een optie is. Ons inziens is doorschuiven niet alleen altijd de eerste keuze als redelijk alternatief, maar ook als zodanig verplicht onder de Habitatrichtlijn én Vogelrichtlijn. Werken in een kwetsbare periode is alleen een optie als afdoende maatregelen reeds eerder zijn getroffen en dan nog alleen als het werken in een geschikte(r) periode om niet-economische redenen onmogelijk is. De gedragscode is hier te onduidelijk en niet stringent genoeg in.

Het nemen van actieve maatregelen in de kwetsbare perioden is een overtreding van de Wnb (immers een aantasting van verblijfplaatsen) en dient te allen tijde te worden vermeden. De gedragscode is hier niet duidelijk genoeg in.

Onduidelijk is welke kasten worden bedoeld met type A-B-C. Het toepassen van tijdelijke alternatieve verblijven in de vorm van kasten dient aan de voorwaarden te voldoen zoals gesteld in de Kennisdocumenten van BIJ12 of soortenstandaarden van RVO voor soorten waarvan dit reeds bekend is. Voor alle andere soorten zal eerst onderzoek moeten plaatsvinden naar welke type kasten geschikt kunnen zijn voordat deze gebruikt zouden mogen worden binnen deze experimentele gedragscode.

De gronden waarop een locatie wordt 'vrijgegeven' zijn niet duidelijk omschreven. Zoals hierboven al vermeld, dient zeker te zijn dat er geen beschermde soorten meer aanwezig zijn en/of schade kunnen ondervinden. De methode van controleren of soorten nog aanwezig zijn, wordt niet vermeld. De gedragscode is onduidelijk over de risico's van hervestigen van eerder buitengesloten soorten op andere plekken in de gebouwen en/of vestiging van andere soorten, in situaties waarin de verjagende/buitensluitende maatregelen langere tijd (1 à 2 weken) voor aanvang van de werkzaamheden wordt uitgevoerd. Een nieuwe controle dient dan altijd plaats te vinden en dient te worden opgenomen in de gedragscode.

Compenserende maatregelen

In de gedragscode staat nu één voor vlemmuizen geaccordeerde maatregel. Andere maatregelen zijn derhalve niet toegestaan. De (details) op de factsheets zijn onleesbaar en niet beschikbaar op de bronnen waarnaar verwezen wordt (<http://www.energielinq.nl/>).

Een aantal randvoorwaarden van de toe te passen maatregelen ontbreken.

Het aantal compenserende maatregelen voor paar- en zomerverblijven voor vlemmuizen wordt niet als harde voorwaarde gesteld, maar er wordt aangenomen dat deze als vanzelf zouden ontstaan. Dat is ons inziens niet juist en niet stringent genoeg. Er zijn geen aanwijzingen via monitoring dat er daadwerkelijk paar- en/of zomerverblijven 'ontstaan'

en/of in gebruik zijn genomen. Het aantal kraam- dan wel winterverblijven (minimaal 1, dan wel 1 per 8 woningen) is niet voldoende om de teloor gegane paar- en zomerverblijven op te vangen voor een populatie. Effecten op de populatie kunnen daarom niet redelijkerwijze worden uitgesloten.

Voor hoogbouw is niet duidelijk wat de aantalscriteria zijn en of deze afwijken van die van de laagbouw.

Bij niet aantoonbaar kunnen uitsluiten van massa-winterverblijven in met name hoogbouw dient er van uit te worden gegaan dat deze massa-winterverblijven aanwezig zijn. Ons inziens houdt de gedragscode hier te weinig rekening mee.

De effectiviteit van de maatregelen voor soorten anders dan de gewone dwergvleermuis dient tijdig via gerichte monitoring te worden aangetoond. Anders kan niet worden gesproken van 'effectief bewezen maatregelen' en is toepassing hiervan geen zorgvuldig handelen. Met andere woorden, het Ministerie van EZ kan ons inziens geen gedragscode goedkeuren als de waarborg van de SVI van vleermuissoorten niet kan worden gegarandeerd door de toepassing van niet-effectief bewezen (en daarmee dus experimentele) maatregelen.

Monitoring/evaluatie

De gedragscode moet gestoeld zijn op leren omdat veel wezenlijke kennis nu nog ontbreekt. Dat leren kan middels gerichte monitoring vormgegeven worden. Op basis van het onderstaande adviseert de ZV om de eerste periode van 5 jaar van de gedragscode vooral te richten op het leren. Maatregelenmonitoring en populatiemonitoring moeten parallel oplopen om effecten op SVI te kunnen vaststellen. Onze grootste angst zit in de mitigerende maatregelen in de eerste periode. Directe schade vormt ons inziens het grootste risico op het aantasten van de SVI van populaties. Het effect van maatregelen is potentieel te groot. Monitoring moet daarom gericht zijn op het aantonen van het functioneren van maatregelen. Een wetenschappelijk verantwoord onderzoeks/monitoringsprotocol is daartoe noodzakelijk. De tijd die nodig is om conclusies te kunnen trekken is groter naarmate de monitoring minder intensief en minder gericht is. Als de aanpak niet goed is, kan deze tijd nog veel groter worden of conclusies kunnen zelfs onmogelijk blijken. De geleerde lessen moeten zo snel mogelijk geïmplementeerd worden, waarna het renovatieproces veilig uitgebreid kan worden.

De gedragscode stapt ons inziens te gemakkelijk over de wetenschappelijk noodzakelijke onderbouwing van een goed monitoringsplan heen. Op basis van de gegevens in de gedragscode hebben we een analyse gemaakt van wat de huidige gedragscode betekent voor de monitoring en deze analyse meteen verder uitgewerkt om te laten zien hoe een verantwoord monitoringsplan er uit zou kunnen zien.

Het monitoringsplan geeft onvoldoende inzicht in hoeverre de verschillende (niet uit te sluiten) soorten per functie per type woning per regio per maatregel tijdig worden gemonitord. Er worden geen minimale aantallen te monitoren locaties genoemd die nodig zijn voor een effectieve monitoring per soort per functie per type maatregel per type woning per regio. Noch wordt duidelijk in welk tijdbestek dit dient te worden gehaald, dit zijn echter ons inziens voorwaarden voor een effectief monitoringsplan.

- Het is zeer moeilijk om de nul situatie vast te stellen: nulmetingen worden sterk

gelimiteerd door het moment, en beperkingen van de methode (het is vaak onmogelijk om (het aantal) dieren vast te stellen zonder zeer intensief onderzoek).

- Er zijn zeer veel factoren die kunnen variëren tijdens monitoring: Onder andere uit tabel 5, bijlage F: woningtype (5) * locatie urbaan (2) * locatie NL(4) * maatregel type(3) = 120 combinaties, maar er zijn nog tal van andere veranderingen in de omgeving (zoals andere ruimtelijke projecten), en ook de weersomstandigheden welke variëren tijdens opeenvolgende jaren.
- Het doel van de monitoring is niet gesteld: wanneer kan worden gesproken van een succes en wanneer wordt het noodzakelijk geacht om de maatregelen of werkwijze aan te passen? Een monitoringsdoelstelling is noodzakelijk om te kunnen toetsen of een monitoringsplan wel of niet afdoende is en of de werkwijze en maatregelen wel tot het gewenste doel (wat dus niet gespecificeerd is) geleid hebben.
- Een niet toetsbaar monitoringsplan vormt geen borging voor toetsing van effecten op de Svl en daarmee ook niet tegen effecten op de Svl

Een belangrijke voorwaarde voor een effectieve monitoring is de steekproefgrootte. Hieronder volgen enkele nadere beschouwingen over de steekproefgrootte voor monitoren:

- Uit tabel 4, bijlage F, de laatste kolom kan het minimale aantal te volgen woningen met aanpassingen worden uitgerekend. Over de jaren 1-5 zijn in totaal $9 + 9 + 13 + 8 + 8 = 47$ projecten², waarbij geldt dat deze >25 gebouwen omvatten; er wordt minimaal 1 op de 8 woningen aangepast, dus dat zijn er minstens 3 per project, dus het minimaal aantal te monitoren (kraam)kasten komt op 141.
  - Wanneer de meest eenvoudige vraag wordt gesteld: hoe verhoudt zich het aantal gebouwen met aanwezigheid van dieren na de isolatie en aanpassing tot het aantal gebouwen dat voordien ook al dieren huisvestte³, dan is dat aantal (hier 141) zeer laag: de gemiddelde bezettingsgraad van vleermuiskasten in urbaan gebied in het algemeen is niet bekend, maar wordt hier gesteld op 25%⁴, terwijl dus met veel externe variatie (zie bij algemeen) rekening moet worden gehouden. Dit houdt in dat er 35 ($141 * 0,25$) bezette kasten verwacht mogen worden uitgaande van optimaal gebruik van de kasten. Een inschatting is dat het aantal te monitoren kasten ten minste viermaal hoger moet zijn om statistisch gedegen uitspraak te kunnen doen. Dit vanwege de vele (externe) factoren. Voor specifieke soorten wordt het aantal van 141 kasten nog problematischer, omdat de kans dat deze worden aangetroffen in gebouwen en kasten nog veel lager is (in minder dan 25% van de vleermuiskasten mag dan bezetting mogen verwacht).
- Dit toont aan dat de steekproefgrootte te klein is voor het beantwoorden van de zeer basale vraag of de vleermuiskasten in het algemeen effectief zijn. Hierbij gaan we nog voorbij aan het feit dat de effectiviteit van vleermuiskasten moet worden afgezet tegen de aantallen verblijfplaatsen die verloren zijn gegaan.
- Rekening houdend met de vele verschillende factoren (zie tabel 5, bijlage F) zou dat

² We gaan hier van de minimale aantallen uit vanwege het voorzorgsbeginsel

³ Hierbij wordt dus voorbij gegaan aan of uit de nulmeting wel of geen gebruik van de huizen door vleermuizen is vastgesteld en de kans op bezetting van een vleermuiskast bij afwezigheid in de nulmeting gelijk gesteld aan de kans wanneer vleermuizen wel aanwezig waren. Realistisch gezien mag verondersteld worden dat de kans echter groter zal zijn wanneer vleermuizen wel gebruik maakten van de bebouwing. De nadere kijk op de steekproefgrootte op basis van deze vraag is daarom een optimistische benadering.

⁴ Dit is in overstemming met de 'overcompensatie' in aantallen voor de toepassing van vleermuiskasten voor de gewone dwergvleermuis zoals verwoord in de soortenstandaard gewone dwergvleermuis (RVO, 2014: Gewone dwergvleermuis | *Pipistrellus pipistrellus* Soortenstandaard | Maart 2014).

35/120 bezette kast per combinatie van factoren inhouden. Dit is minder dan 1 kast per combinatie van factoren. Dit toont aan dat de verwachting die wordt geschapen in de gedragscode dat de monitoring afdoende is, niet gehaald kan worden met de huidige opzet en niet doordacht of zelfs doorgerekend is.

De selectiecriteria spreken wel over soorten, echter zonder afdoende voorafgaand onderzoek kan geen selectie worden gemaakt voor soorten omdat niet bekend is of deze soorten en functies wel aanwezig waren voorafgaand aan de werkzaamheden. Er kan dus ook niet worden gewaarborgd dat per soort voldoende vleermuiskasten worden gemonitord om gedegen uitspraken over effectiviteit te kunnen doen (zie ook hierboven).

Wanneer na bijvoorbeeld vijf jaar duidelijk wordt dat er te weinig locaties⁵ zijn om de maatregelen voor bijvoorbeeld laatvlieger of meervleermuis te hebben kunnen monitoren en de –summiere- monitoringsresultaten zouden toch duiden op een (mogelijk of waarschijnlijk) niet effectieve maatregel, dan is een effect op de Svl reeds een feit en daarmee een overtreding op de Wnb (en habitatrichtlijn). Bij het uitblijven van enige monitoringsdata voor een soort en functie is een effect op de Svl ook niet uit te sluiten. Er worden geen toetsbare aantallen of doelen genoemd en daarmee ook geen handhaafbare aantallen of doelen. Voor de aantallen projecten die mogelijk gemonitord gaan worden stelt de gedragscode zelf (blz. 59): “Ten behoeve van het monitoringsplan hebben we een grove inschatting gemaakt van het aantal projecten dat onder het NOM keur uitgevoerd gaat worden de komende jaren. Die inschatting is weergegeven in tabel 4, kolom 2. Een inschatting van het aantal projecten dat gemonitord wordt is te vinden in kolom 4. We willen hier duidelijk een kanttekening maken: hoe verder we in de toekomst kijken, hoe moeilijker het is om een goede inschatting te maken van het aantal projecten dat onder het NOM Keur uitgevoerd gaat worden.”. We hebben reeds geconstateerd dat de verwachting die wordt geschapen in de gedragscode omtrent de genoemde aantallen bij de monitoring niet reëel is. Nu blijken ook de aantallen projecten die worden uitgevoerd en/of gemonitord slechts een grove schatting en niet betrouwbaar.

Het monitoringsplan is daarmee niet concreet, onvolledig (zowel qua aantallen als methoden) en biedt onvoldoende juridische borging die noodzakelijk is om overtreding(en) van de verbodsbepalingen te voorkomen. RVO.nl kan een gedragscode niet goedkeuren waarvan het monitoringsplan aantoonbaar niet zal leiden tot bruikbare resultaten die nodig zijn om de effecten van de gedragscode te kunnen beoordelen.

Monitoring op de borging van de uitvoering van de gedragscode wordt door NOM-keur zelf ter hand genomen. Ons inziens is dit geen onafhankelijke borging.

Er wordt gesproken over ‘officiële’ monitoringsprotocollen. Niet duidelijk is wat hiermee bedoeld wordt. Van belang is te realiseren dat het zg. Vleermuisprotocol⁶ “een hulpmiddel is om de kwaliteit van onderzoek beter te kunnen onderbouwen maar op zich geen garantie voor een kwalitatief goed onderzoek.” En “het protocol heeft tot doel het belang van de functies van gebieden voor soorten vleermuizen effectief en efficiënt vast te stellen voor de Wet natuurbescherming, wanneer door ingrepen en activiteiten effecten worden verwacht.”⁷ Het doel van de vleermuiskasten- of maatregelenmonitoring⁸ is om zonder

⁵ Zie de nadere beschouwing over de steekproefgrootte

⁶ Vleermuisvakberaad Netwerk Groene Bureaus, Zoogdierverseniging (2017) Vleermuisprotocol 2017, maart 2017. www.netwerkgroenebureaus.nl en www.zoogdierverseniging.nl

⁷ Tabblad 1: doel van het protocol, Vleermuisprotocol.

twijfel de mate van gebruik of afwezigheid daarvan vast te stellen. Dat sluit niet 1op 1 aan op de doelen van het Vleermuisprotocol. Daarom is de omschrijving in de gedragscode niet afdoende en vormt zo geen borging tegen het tijdig kunnen signaleren van effecten op de SvI en/of de bepaling of de experimentele maatregelen 'bewezen effectief' zijn.

Populatiemonitoring is niet stringent genoeg omschreven. Niet omschreven wordt wat met 'populatie' bedoeld wordt, hoe deze begrensd is/wordt etc. Paragraaf 2, bijlage F heeft als titel: "Monitoring of de werkwijze het gewenste effect heeft op de populaties van de beschermde soorten uit de gedragscode...". Echter wordt monitoring beschreven volgens de geldende "officiële protocollen" en "transectmetingen". Het is niet duidelijk wat met die "officiële protocollen" bedoeld wordt en het Vleermuisprotocol sluit niet 1 op 1 aan op monitoringsprotocollen. Daarnaast dient opgemerkt te worden dat het Vleermuisprotocol geen monitoring van een populatie nastreeft. De monitoring van projecten an sich kan ook niet worden opgevat als een populatiemonitoring.

Er wordt gesproken over transectmetingen, maar niet duidelijk wordt wat voor soort transectmetingen dit zijn (met welke middelen worden de transecten aangelegd –fiets, lopend, auto, vliegtuig, wel of niet met punttellingen, voor hoe lang, hoeveel herhalingen, met welke apparatuur etc), welke analyse wordt met de resultaten uitgevoerd (occupancy modeling, TRIM, etc.), hoe de (ligging van de) transecten bepaald wordt of op welke wetenschappelijke onderbouwing deze zijn gebaseerd en wat de reikwijdte hiervan is. Er staat letterlijk enkel "transectmeting".

Zonder een afdoende beschrijving kan niet getoetst worden of de populatiemonitoring afdoende is. RVO kan zonder –zorgvuldige- toetsing geen goedkeuring van een gedragscode afgeven. Daarnaast geldt dat wanneer de populatiemonitoring niet stringent genoeg is zij geen borging vormt voor het tijdig kunnen signaleren van effecten op de SvI en dat er geen lering uit kan worden getrokken om de werkwijze en maatregelen te verbeteren: "Een belangrijk uitgangspunt is dat de werkwijze van de gedragscode voortdurend wordt verbeterd op basis van ervaringen in de praktijk."(blz. 7).

Niet omschreven wordt aan welke voorwaarden de gerichte monitoring op maatregelen dient te voldoen.

Gesproken wordt over een enquête onder bewoners. Hoewel dat een goed middel is voor draagvlak, draagt het voor monitoring weinig bruikbare informatie bij. Het betrekken van burgers bij monitoring kan alleen na uitvoerige en intensieve training en met dito begeleiding.

Het monitoringsplan is –zo blijkt ook uit paragraaf 3 bijlage F- nog niet volledig. Zonder volledig monitoringsplan is ook de gedragscode niet volledig en kan dus niet worden goedgekeurd.

Ontwikkeling van het monitoringsplan wordt door Stroomversnelling en EZ opgepakt. Gesproken wordt over de inwinning van data door het NEM en dat deze data gebruikt kan worden, echter deze data is nagenoeg niet van toepassing op urbane populaties van vleermuizen (of steenmarters). Gezien de grote risico's voor de beschermde soorten is een volledig en concreet monitoringsplan essentieel om effecten op de SvI te kunnen uitsluiten.

---

⁸ Niet de enige monitoring die nodig is om potentiële effecten van (projecten welke vallen onder) Stroomversnelling op de SvI van soorten vast te stellen.

Het monitoringsplan dient ook om lering te trekken over de experimentele maatregelen voor bepaalde soorten x functies zodat bepaald kan worden of zij ‘bewezen effectief’ zijn. Zonder volledig en concreet monitoringsplan is niet verzekerd dat de effectiviteit tijdig duidelijk zal worden en dat deze maatregelen dus kunnen worden toegepast. Er is namelijk een statistische samenhang tussen de intensiteit van het monitoren (bv. aantallen transecten) en het aantal onafhankelijke waarnemingen en vervolgens het aantal jaren waarover gemeten moet worden om veranderingen met voldoende waarschijnlijkheid waar te nemen. Wanneer niet duidelijk is wanneer en hoe een monitoring protocol wordt uitgevoerd, en met welke methoden en intensiteit, is niet duidelijk op welke termijn effectiviteit van maatregelen (mitigatie en compensatie) geëvalueerd kan worden, noch wanneer daarop gebaseerde verbeteringen kunnen worden doorgevoerd. Hiermee is onduidelijk of effecten op de Svl tijdig waargenomen en voorkomen kunnen worden.

Niet duidelijk is hoe de monitoringsresultaten worden geïmplementeerd in de verdere ontwikkeling van de gedragscode tijdens de jaarlijkse evaluaties. De eerste –summiere monitoringsresultaten- laten niet zien dat voorzieningen door vleermuizen zijn gebruikt, zoals ook de gedragscode zelf stelt. Dit heeft niet geleid tot aanpassing van de werkwijze of maatregelen. Niet omschreven wordt wanneer, of op welke ecologische parameter aanpassing van de werkwijze dan wel maatregelen noodzakelijk wordt geacht of intrekking van het goedkeuringsbesluit aan de orde is. De gedragscode stelt (blz. 17):

“Monitoringsresultaten worden gedeeld met het kennisplatform. De resultaten kunnen leiden tot aanpassing van de gedragscode. Mogelijke aanpassingen worden doorgevoerd tijdens de jaarlijkse evaluatie van de gedragscode tussen Stroomversnelling en het RVO.nl.” Het kennisplatform heeft echter geen sturende of adviserende rol (blz. 16). We concluderen dat Stroomversnelling (NOM-keur) en RVO.nl bepalen of en hoe de monitoringsresultaten leiden tot een aanpassing. Op grond waarvan, wordt niet nader gespecificeerd, waardoor ook niet nader is bepaald hoe het uitblijven van een effect op de Svl door monitoring is geborgd. Zowel in het stappenplan (bijlage G) als in figuur 1 wordt niet inzichtelijk gemaakt hoe en wanneer (bij welke resultaten) monitoringsresultaten tot aanpassingen leiden.

De monitoringsresultaten, omgevingschecks en vrijgave van locaties dienen openbaar te zijn en ook door derden (zoals bevoegde gezagen en andere natuurgerichte organisaties) te kunnen worden geraadpleegd. Immers deze informatie is cruciaal om zorgvuldige omgevingschecks voor ook andere projecten te kunnen uitvoeren, zoals ook de gedragscode zelf erkent alsook om lering te kunnen trekken uit de ervaringen.

Wij verzoeken U de geconstateerde tekortkomingen en verbeteringen in de gedragscode te laten corrigeren dan wel op te laten nemen. In de huidige staat van de gedragscode kunt U geen goedkeurend besluit nemen omdat de uitvoer van de gedragscode in de huidige versie niet kan borgen dat er geen effecten op de Svl van de verschillende vleermuissoorten zal ontstaan dan wel worden opgemerkt en omdat deze gedragscode geen zorgvuldige manier van werken beschrijft.

Borging

U geeft aan dat het NOM-keur verantwoordelijk is voor de borging van de correcte uitvoer van de gedragscode. In de gedragscode wordt gesproken over een kennisplatform en de beoordelingscommissie die beoordeeld of projecten voldoen aan het NOM-keur. Onduidelijk is wat de samenstelling is van de beoordelingscommissie en of daar voldoende ecologische expertise in is geborgd om eventuele effecten van projecten op soorten te kunnen inschatten. Het kennisplatform is een adviesorgaan zonder formele zeggenschap over de uitvoer van projecten. Wij missen een omschrijving van de samenstelling van de beoordelingscommissie en het kennisplatform in de gedragscode.

Verder wijzen wij u er op dat handhaving en borging –ook- een taak is van bevoegde gezagen en niet van initiatiefnemers (deelnemers aan het NOM-keur) zelf. Bij geconstateerde overtredingen van de gedragscode wordt volgens de gedragscode bij voorkeur verwezen naar de beoordelingscommissie. Ons inziens dient verwezen te worden naar het bevoegd gezag én de beoordelingscommissie.

In de gedragscode wordt gesteld dat bij start van een project dit aan de provincie wordt gemeld, ons inziens dient dit een verplichting te zijn.

Het ontbreekt in de gedragscode aan een goede borging door een onafhankelijk, bevoegd gezag op het voor de ZV cruciale punt van de gunstige staat van instandhouding van populaties. In de bijlage van het concept goedkeuringsbesluit worden hierover enkele zeer belangrijke opmerkingen geplaatst. Deze worden helaas als aanbeveling gebracht, waardoor niet geborgd wordt dat deze daadwerkelijk worden nagevolgd.

In uw besluit geeft u aan dat er naar uw oordeel op passende wijze wordt gewaarborgd dat wezenlijk negatieve invloed op beschermde soorten wordt voorkomen. De gedragscode maakt echter niet duidelijk welke parameters daarvoor worden gemeten (zie ook de opmerkingen bij het thema monitoring) noch met welke criteria er wordt gewerkt. De gedragscode laat niet zien dat – en hoe - alle benodigde parameters worden gemeten welke een objectieve beoordeling van de staat van instandhouding mogelijk maken. In de bijlage van het concept goedkeuringsbesluit geeft u aan dat de schaal waarop dit dient te gebeuren af zal hangen van de mate van zeldzaamheid van een soort. In de praktijk van de ontheffingverlening blijkt echter de schaal van de netwerk-populatie voor beoordeling van (mogelijke effecten op) de Svl een ecologisch en daardoor ook juridisch zinvolle schaal te zijn⁹.

Niet alleen is onduidelijk wat de samenstelling is van de beoordelingscommissie, maar de gedragscode biedt ruimte voor een puur procesmatige beoordeling, zonder dat er een inhoudelijke beoordeling van de voorstellen/projecten plaatsvindt. De criteria waarop goedgekeurd wordt, moeten daarom expliciet gemaakt worden.

De rol van het kennisplatform is ook onduidelijk. Heeft een afgevaardigde van het kennisplatform zitting in de beoordelingscommissie? Hoe wordt geborgd dat het kennisplatform ook over de benodigde middelen beschikt om haar werk te doen? Dit dient te worden geconcretiseerd alvorens de gedragscode ons inziens goedgekeurd kan worden.

---

⁹ Limpens, H.J.G.A. & M.J. Schillemans, 2016. SVI voor vleermuizen bepalen in concreet plangebied - methodiek voor staat van instandhouding. - TOETS 01 16 P.28-31. + web-artikel 11pp.

Tot Slot

De Gedragscode is een verbetering ten opzichte van de eerdere ontheffingen en geeft uitzicht op een zorgvuldige omgang met beschermde soorten voor een project met de omvang van Stroomversnelling.

Echter, gezien de potentieel enorme effecten op de beschermde soorten, achten wij bovenstaande genoemde aandachtspunten en geconstateerde omissies van belang om Stroomversnelling en de verduurzaming van vele woningen te laten slagen en tegelijkertijd overtreding van de Wnb en effecten op de staat van instandhouding van soorten te voorkomen en zo zorgvuldig te kunnen handelen.

Correctie hiervan in de Gedragscode en uw besluit zijn ons inziens dan ook noodzakelijke alvorens de Gedragscode goedgekeurd kan worden.

De door de Zoogdiervereniging voorgestelde aanpak kan de ambitie om natuurinclusief te renoveren ook waarmaken. Onze zienswijze laat zien dat de benodigde kennis al aanwezig is, of zeer gericht ontwikkeld kan worden. We vinden het een uitdaging en een dure plicht om, binnen onze mogelijkheden, te laten zien dat het werken aan een betere toekomst niet ten koste van natuurwaarden hoeft te gaan, maar deze zelfs kan versterken.

Hoogachtend

Ir. H. van Dord (voorzitter)

Drs. P.J.M. Bergers (directeur)

